

AZINLIKLAR, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE MARDİN

Minorities, Multiculturalism and Mardin

İlhan KAYA¹

Özet

Bu çalışmada çokkültürlülük ve çokkültürlülüğün Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar açısından durumu disiplinler arası bir yaklaşım ile ele alınarak, Mardin'in bu anlamdaki pozisyonunu irdelenmektedir. Çalışma imparatorluk, ulus-devlet ve demokratik devlet tarihsel kategorileri baz alınarak bir kısım değerlendirmeler sunmaktadır. Her bir kategoride farklılıklar değişik form ve tonlarda ifade edilmekte ve farklılıkların ifadesi her sistem içerisinde farklı bir anlayışla ortaya konmaktadır. Çalışma farklılıkların korunması ve daha iyi bir şekilde ifade edilmesi için demokratik devletin önemine vurgu yapmaktadır.
Anahtar kelimeler: çokkültürlülük, azınlıklar, Mardin, demokratik devlet.

Abstract

This study examines the issue of multiculturalism in Turkey from an interdisciplinary perspective. The study looks at the historical city of Mardin and investigates its role in accommodating Muslim and non-Muslim communities in harmony for centuries. The study uses the imperial, nation-state and democratic state categories for its analysis. The study concludes that in each category differences are expressed in different forms and tones and proposes democratic state for a better expression and preservation of differences.

Key Words: multiculturalism, minorities, Mardin, democratic state

Giriş

Mardin'in bir kent olarak karakterini belirleyen ana öğelerden ve Mardin kent kimliği tarif edilirken sıkça vurgulanan özelliklerinden biri de çokkültürlülüğün kent tarihindeki yeridir. Çokkültürlülük ideal olarak modern toplumların farklı kültürel grupları kapsaması ve bu farklı kültürel grupların eşit statülere sahip olmalarını öngörmektedir. Dolayısıyla farklı kültürel grupların asimilasyondan çok farklılıkları ile entegre olmalarını ifade etmektedir. Ancak kültürel grupların farklı siyasal statülere sahip olması konusu ise siyasal bilimciler tarafından çokça tartışılmaktadır. Çokkültürlülük kavramı daha çok azınlık hakları sözkonusu olduğunda ön plana çıkan ve toplumsal barış için önemli görülen bir söylemdir. Amaç

¹ Yrd. Doç. Dr.; Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Coğrafya Eğitimi ABD, 21280 Kampüs-Diyarbakır, ilhankaya@gmail.com

kültürel çeşitliliği çok kültürlülük anlayışı içerisinde ele alarak birlikte yaşama sanatını öğrenmek ve farklılıklara hoşgürülü olmayı sağlamaktır (İ. Kaya, 2005). Özellikle farklı etnik, dini ve kültürel gruplardan oluşan toplumlarda çokkültürlülük bakış açısı ve söylemi toplumsal barış için önemli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Batı ülkelerinde göçlerle ortaya çıkan veya imparatorluk ve sömürge döneminden geriye kalan farklı etnik, dini ve kültürel grubun bir harmoni içinde beraber yaşamasını sağlamak önemli bir sosyal ve siyasal sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Tam bu noktada çokkültürlük söylemi ve yaklaşımı en fazla ön plana çıkan söylem ve yaklaşımdır (Johnston ve arkadaşları, 1994).

Bu çalışmada çokkültürlülük ve çokkültürlülüğün Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar açısından durumu disiplinler arası bir yaklaşım ile ele alınıp, Mardin'nin pozisyonunu değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede üç farklı tarihsel kategoriye göre yapılmaktadır: imparatorluk, ulus-devlet ve demokratik devlet. Her bir kategoride farklılıklar, değişik form ve tonlarda ifade edilmekte ve farklılıkların ifadesi her sistem içerisinde farklı bir anlayışla ortaya konmaktadır. Tabii bütün imparatorluklarda veya her ulus-devlette aynı tecrübelerin yaşandığını söylemek mümkün değildir. Tarihsel süreçlerin ve kültürel bağlamın farklı olması ister istemez farklı tecrübelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ama her şeye rağmen her bir tarihsel kategori içindeki farklı tecrübeler arasında bir kısım benzerliklerin olduğuda inkar edilemez bir gerçektir.

Haliyle bu çalışmada adı geçen tarihsel kategorilerde azınlıkların kendilerini ifadesinin nasıl farklılaştığı hakkında bir kısım değerlendirmeler yapılmıştır. Belki Mardin özelinde direk değerlendirmelerin sınırlı olduğu söylenebilir ancak genel anlamdaki değerlendirmelerin Mardin'i kapsamadığı da düşünülemez. Mardin aslında zamanları aşan özellikleri ile hep farklılıklar kenti olmuş ve bu mirasını günümüze kadar getirmiş bir modeldir. Aslında giderek daha homojenleşen bir kent olmasına rağmen, Mardin hala beşeri, sosyal ve tarihsel dokusuyla araştırmaya değer bir farklılıklar hazinesi konumundadır.

İmparatorluk

Anadolu tarihsel olarak çok kültürlüdür. Osmanlı sistemi İlber Ortaylı'nın ifadesi ile *kompartuman* tarzı bir yapı gösterir. Çokkültürlülük/dinlilik esası üzerine tesis edilmiştir. Bugünün toplumlarında bile görülmeyecek kadar çok kültürlüdür aslında Osmanlı (Ortaylı ve Akyol, 2002). Osmanlı sistemindeki otonomik yapı ile farklılıkların muhafazası sağlanmış ve çeşitlilik sorun yapılmamıştır. Mardin ve benzeri kentlerimize bakıldığında bu farklılıkların bir titizlik içinde korunarak günümüze kadar getirildiği görülecektir. Farklılıkların algılanması olayını sadece Müslüman ve Müslüman olmayanlar şeklindeki kategorik yaklaşımlardan ibaret görmemek gerekir. Çünkü Osmanlı sistemi içerisinde bütün Hıristiyanlar tek bir grup olarak algılanmadıkları gibi, farklı Hıristiyan cemaatlerine (Ermeni, Süryani

gibi) temsilcilik verilmiş ve farklılıklarını ifade etmelerine olanak sağlanmıştır (Şimşek, 2003).

Bugün Mardin’de Hıristiyan nüfusu çok az olmasına rağmen, farklı cemaatlere ait kiliselere rastlamak mümkündür. Aynı şekilde İslam içinde farklı mezheplerin ve geleneklerin (Sünni-Şii, Hanefi-Şafii-Hanbeli vs) kendisine yer bulduğunu söylemek mümkündür. Eğer tarihsel metinler ve mimari gibi kültürel miras dikkatlice okunursa bu farklılıkların genel anlamda barış içinde bir arada yaşadıkları rahatlıkla görülebilir. Her ne zaman Mardin gündeme gelse, gündeme gelen Süryaniler Hıristiyan olmalarına rağmen, farklılıklarıyla kabul görmüş ve Ermeni Patriği vasıtasıyla devlet bürokrasisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak sayılarının azlığından ve Batılı koruyucuları olmadığından Ermenilerin “yamağı” konumuna düşmüşlerdir. Doğrudan temsil fırsatını ise ancak 1927’de elde edebilmişlerdir (Şimşek, 2003).

Osmanlı Devleti’nde ki kompartüman tarzı yapıda farklılıklar özellikle korunmuştur. Ancak bu durum kompartümanlar arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı anlamına gelmez. Aksine farklı kültürel ve dinsel geleneklerden gelen topluluklar aynı zamanda birbirlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir (Ortaylı ve Akyol, 2002). Bu etkileşimi temsil etmesi anlamında, Nisan 2006’da İstanbul’da EuroTürkler konulu bir konferansta Fransa’daki Türklerin durumu hakkında sunu yapan bir katılımcının yaşadığı bir hadiseyi aktarmak istiyorum. Bulduğu eyaletin Fransız valisi Fransa’da yaşayan uzman arkadaşımızı aramış ve kendisine bazı Türklerin geldiğini ve kilise açmak istediklerini belirtmişti. Vali Türkleri Müslüman olarak bildiği için duruma şaşırılmıştı. Uzman arkadaşta duruma şaşırılmıştı. Ancak sonradan anlaşılmıştı ki bütün hadise orada bulunan Türkiye’den gitmiş Süryanilerin kilise taleplerinden ibaretti. Müslüman Türklerin kilise istekleri diye bir şey yoktu aslında. Osmanlı sistemi içerisinde Süryaniler’de Türkleşmiş olmasalar dahi imparatorluğun ortak kültüründen ciddi anlamda etkilenmişlerdir. Ancak bu etkilenmenin asimilasyona dönüştüğü çok nadirdir.

Bu tür etkileşimlere rağmen Osmanlı millet sistemi içerisinde, farklılıklar sistemli bir şekilde korunmuş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Örneğin değişik din ve mezheplerden gelen gruplar arası evlilik yaygın değildir. Bugün Mardin ve Hatay gibi illerde ortaya çıkan Hıristiyan-Müslüman-Alevi mahallerinin farklı olması (ethnic and religious segregation) ve bunlar arasında evlilik olayının çok sınırlı olması bu farklılıkların korunması anlamında ilginç sosyal ayırım örnekleridir. Bunu farklılıkların farkında olan gruplar istedikleri gibi, sistem de bunu kolaylaştırır nitelikte olmuştur. Farklılıkları bir arada yaşatma özelliğinden dolayı bugün Mardin’e olan ilgi, aslında Mardin’in hâlihazırdaki durumuna değildir. Onun sembolik anlamıdır. Yani Mardin’in farklılıkları birarada yaşatan geçmişine ve bu geçmişin günümüze yansıyan kalıntılarınıdır.

Mardin’in tarihsel geçmişinde bulduğumuz çokkültürlülük ve farklıların harmoni içinde yaşaması olayı tam manasıyla sorunsuz değildir. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çokkültürlülük bazı yönleriyle ayrımcıdır. Örneğin gayrimüslimler silah taşıyamaz. Belli başlı makamlara

gelemezler (Oran, 2005). Bu tür kısıtlamaların gayrimüslimlere görünürde önemli bir kısım dejavantajlar getirdiği açıktır. Fakat bunun bir şekilde olumlu duruma getirildiği haller de yok değildir. Örneğin Osmanlı millet sistemi içerisinde gayri müslimler askerlik yapamadıkları ve geniş topraklar edinemediklerinden dolayı daha çok zanaat ve ticaret ile uğraşmışlardır. Dolayısıyla görünürde olumsuz bir durum arz eden bu tür ayrımcı politikalar, bir yönüyle ekonomik avantaja dönüşmüştür. Bu anlamda Mardin'in kadim gruplarından olan Süryani ve Ermeniler'in ticaretin her kolunda faaliyet gösterdikleri ve maddi olanaklarını geliştirdikleri görülmektedir (İnalçık, 1993).

Osmanlı sistemindeki ayrımcı yapının varlığı aslında çokta yadırganacak bir durum değildir ve tarihsel bağlamının dışına çıkarılarak değerlendirilmesi doğru değildir. Bugün bile ayrımcı olmayan bir devletin olmadığı düşünüldüğünde durumun çoğu zaman anlatıldığı gibi vahim olmadığı görülür. Osmanlı imparatorluk kültürü ve sistemi içinde bireysel mülkiyette ciddi sorunlar yoktur ve gayrimüslimlerin mülkiyetleri üzerindeki kısıtlamalar oldukça istisnaidir (Oran, 2005). Bu anlamdaki hak ve hürriyetler güvence altına alınmış, cemaatsel beka için çok önemli olan vakıflaşmaya olanaklar sağlanmıştır. Ancak ulus-devlete geçiş döneminde (1915-1971) hem bireysel hem de kolektif anlamda mülkiyete ciddi kısıtlamalar getirilmiş ve bazen bu saldırı düzeyine varmıştır (Akar, 1992).

Tarihçi ve sosyal bilimciler arasında sürekli tartışma konusu olan Osmanlılarda azınlıklar meselesi öyle tek yanlı bir değerlendirme ile anlaşılacak gibi değildir. Bugünün demokratik rejimleri farklılıkların ifadesi ve temsil edilmesi konusunda mükemmel olmadığı gibi devrin şartları düşünüldüğünde Osmanlı sistemi de mükemmel değildir. Ancak mükemmel olmaması çok kötü olduğu anlamına da gelmez. Sonuçta ayrıcalıklı sınıflar, etnik ve dini gruplar vardır. Ancak azınlık konumundaki gruplara da önemli bir kısım hak ve güvenceler sağlanmıştır. Hatta Osmanlı sistemi çağdaşlarına göre oldukça ileridir (Ortaylı ve Akyol, 2002). Ancak imparatorluğun travmatik son asrı, azınlıklara yaklaşımlarda bir kısım sorunlar getirmiş ve azınlıklara karşı bir güvensizlik devri başlamıştır. Azınlıklar artık dış güçlerin uzantıları olarak görülmüş ve talepleri güvenlik konsepti içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle Birinci Dünya savaşı öncesi ve sırasında yaşananlar, gayrimüslim azınlıklara güvensizliğin sadece devlet nazarında değil halk nazarında da ciddi bir boyuta ulaştığını göstermiştir (Sonyel, 1993). Haliyle İmparatorluğun yaşadığı sorunları onların da birinci elden yaşadıkları ve çileye ortak oldukları söylenebilir (Şimşek, 2003).

Yukarıda ifade edilen azınlıklara güvensizlik meselesi, Çanakkale benzeri cephelerde işgalci güçlere karşı Osmanlı birlikleri safında savaşan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının sadakatini gölgede bırakmıştır (Gündem, 2005). Azınlıkların konjektürel durumlarda mensubu oldukları devlete sadakat gösteremeyecekleri düşüncesi, azınlık sorunlarına sağlıklı yaklaşımların sergilenmesini engellemiştir. Azınlıklara güvensizlik Osmanlı'nın mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin devam ettirdiği bir politika olmuştur. Hatta

ulus inşası sürecinde ve ulus-devlet yaklaşımı içerisinde farklılıklar ve bu farklılıkların ifadesi daha sorunlu bir hale gelmiştir.

Ulus-Devlet

Tarihte *süreklilik/devamlılık* esastır. İmparatorluktan ulus-devlete geçişle herşey çoğu zaman anlatıldığı gibi bir çırpıda değişmemiştir. Öncelikle Cumhuriyetin kurucuları ve geçen asrın ortalarına kadar olan yöneticileri Osmanlıdır, Osmanlı paşalarıdır, Osmanlı bürokrasisinden gelen kişilerdir. Halk ta öyledir. Osmanlı geçmişiyle, sürekli bir aşk-nefret ilişkisi yaşayan Türk toplumunun bu alandaki devamlılık-kesinti yaklaşımında bir kısım sorunların olduğu açıktır. Bunu Şükrü Hanioğlu, İlber Ortaylı, Kemal Karpat gibi birçok tarihçiler çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadırlar(Hanioğlu, 1995; İnalçık, 1993; Kafadar, 1995; Karpat, 1973; Karpat & Taner, 2004; Ortaylı, 1994).

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, dünyada benzeri olmayan bir travmatik ortamda gerçekleşmiştir. İmparatorluk yaklaşık 50 yıllık bir süre içinde (1870-1920) topraklarının %85'ini ve nüfusunun %75'ini kaybetmiştir. Bu durum toplumsal biliçaltına sürekli bir bölünme korkusunun yerleşmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerine geldiğinde gayrimüslim azınlık cemaatlerinin imparatorluk boyunca yaşanmış olan ortak tarihleri toplumsal hafızadan sanki 'silinerek', yerine Lozan Anlaşmasının müeyyideleri konmuş ve bu şekilde gayrimüslim azınlıklar güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Mahçupyan, 2004). Etyen Mahçupyan'ın ifadesi ile “gayrimüslimler artık toplumsal tasavvurun otantik öğeleri değil, devlete uluslararası hukuk yolu ile bağlanmış 'ek' unsurlardı.” Ancak bütün gayrimüslim azınlıklar bu şekilde bir “güvence” altına alınmış değildir.

Bazı ulus-devletlerde azınlıklara uluslararası koruma ile (Lozandaki gibi) belli statüler tanınmıştır. Bu yöntemi sorunlu bulan düşünür sayısı hiçte az değildir. Bunlara göre azınlıklar dışarıdan korunduğu için, yabancı güçlerin uzantısı gibi görülebilir ve toplumun çoğunluğunun hedefi haline gelebilirler (Mahçupyan, 2004; Oran, 2005). Ayrıca bu yöntem entegrasyonu engelleyen ve azınlıkları gettolaştıran bir nitelik taşımaktadır. Azınlıklar genelde çekingen bir tavır sergilerler. Açıkta eleştiri yaptıkları pek görülmez. Kendilerini unutturma çabasıdadırlar. Unutturdukları zaman üzerlerine gelinmeyeceği hesabıyla hareket ederler (Oran, 2005).

Azınlıklar sözkonusu olduğunda Türkiye'nin genellikle Lozan antlaşmasına atıfta bulunmakla beraber bu antlaşmayı oldukça dar bir şekilde yorumladığı düşünülmektedir (Ürer, 2003). Malum Lozan antlaşmasında azınlıklar dinsel olarak tanımlanmakta ve “gayrimüslimler” olarak isimlendirilmektedir. Ancak buna rağmen Türkiye sadece Rum, Ermeni ve Yahudi'lerin azınlık olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin Mardin denince ilk akla gelen gayrimüslim azınlıklardan olan Süryanilerin böyle bir statü edinmeleri konusunda ciddi sıkıntılar yaşadıkları önemli bir gerçektir. Lozan antlaşmasının dar yorumu, Süryaniler gibi dinsel azınlık grupların hukuken

tanınmasını güçleştirmektedir. Bunun sonucu olarak da Süryaniler Müslüman olmadıkları için `çoğunluk`, Lozanın azınlık tanımlamasına dahil edilmediklerinden dolayı da `azınlık` olarak kabul edilmemektedirler. Bu da Süryanilerin cemaatsel bir kolektif kimlikle ortaya çıkıp, hak talebinde bulunmalarını güçleştirmektedir (Cengiz, 2004).

Azınlık kavramının onlarca yıldır Türkiye'de ifade ettiği anlamın negatif yargılar içermesi, azınlıklara yaklaşımda bir kısım refleksif yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bunun sebebi elbetteki tarihseldir. Lozan ve Sevr'e kadar inen bölünme ve parçalanma gibi bazı unsurların toplumsal hafıza ve kolektif bilinçaltında yer tutmasıdır. Bugün ulus-devlet, milletini tek bir etnik grup olarak saydığı için sorunlar yaşamaktadır (Mahçupyan, 1999). Ulus-devlette, bireyler devlete bir vatandaşlık bağı ile bağlıdır ve tanımlanan vatandaşlık şablonuna uymayanlar bir şekilde ötekileştirilmektedir. Bu durum sadece Türkiye'ye mahsus bir olay da değildir. Hemen hemen bütün ulus-devletlerde benzeri yaklaşımlardan kaynaklanan sorunlar vardır. Avrupa'da demokrasi ve insan hakları yönüyle önemli mesafeler kaydetmiş ülkelerde de benzer sorunlara rastlamak mümkündür. Belki bu ülkelerde farklı kimlik ve kültürel geleneklerden gelen gruplara belli alanlarda tanınan hak ve özgürlüklerin hukuksal zeminini oluşturan yasal düzenlemeler daha ileri düzeyde olabilir. Ancak yine de önemli bazı sorunların yaşandığı yadsınmaz bir realitedir (Kuru & Yükleyen, 2006). Özellikle Fransa gibi ülkelerde farklı din ve ırk grubundan gelen göçmenlerin yaşadıkları sorunların kitlesel boyutlara vardığını yakın zamanda yaşanan olaylarda gördük. Almanya'nın yıllarca göçmenlere ve çocuklarına ayrımcı politikalar uygulayarak, vatandaşlık yolunda engeller koyduğunu ve ancak yakın zamanda bu alanda bazı iyileştirmelerin olduğu gözardı edilmez bir gerçektir. Liberal demokratik yapısıyla encinsellerden, değişik marjinal gruplara kadar önemli özgürlükler sağlayan Hollanda'da Müslüman göçmenler 11 Eylül sonrası sosyal ve siyasal atmosferde çok önemli sorunlarla başetmek zorunda kalmışlardır (Kucukcan ve Gungor, 2006). Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerindeki ulus-devletlerin açmazları hakkında örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu konu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Vurgulanmak istenen, bugün bir çok ulusun farklılıkları hazmetme ve azınlıkları entegre etme konusunda ciddi sorunlar yaşıyor olmasıdır. Bunun ulus-devlet sistematigi içinde bir açıklaması olduğu gibi, tarihsel tecrübelerin anlaşılmasının, yaşanan sorunları anlamada önemli bir etken oluşturduğu da ayrıca vurgulanması gereken bir gerçektir.

İşte bu anlamda Türkiye'de farklılıkların ifadesi ve bu farklılıklara bağlı olarak değişik etnik, dini ve kültürel grupların bir kısım taleplerde bulunması ancak Türkiye'nin ulus olma çabası ve sürecinin titizlikle irdelenmesi ile anlaşılabilir. Türkiye'de ulus-devlet yaratma süreci 20. yüzyılın başlarından başlayarak, Anadolu'nun çeşitliliğini ve farklı kültürel geleneklerini yadsıyarak ulusu aynılaştırma çabalarıyla birlikte yürütülmüştür (Aktar, 2000). Bu süreci niteleyen ve bir yönüyle motivasyon kaynağı olan unsur, Fransız Devrimi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan

toprakları kaybetme endişesinden kaynaklanan ve yabancıya veya diğer bir deyişle ötekiye karşı duyulan korku ve endişedir. Diğer birçok ulus-devlet yaratma örneğinde olduğu gibi, modern Türkiye Cumhuriyeti tarihi, bir yönüyle aynılaştırma tarihidir. Bundan ötürü, Türkiye'de bir fenomen olarak çokkültürlülük siyasi elitler tarafından şimdiye kadar pek de kabul görmüş bir düşünce değildir. Türk toplumu 'sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir millet' olarak tanımlanmış ve bu şekilde algılanması istenmiştir. Türkiye her ne kadar da kendini Laik ve eşitlikçi olarak tanımlasa da devletin vatandaşlarına karşı uygulamalarında bir kısım tutarsızlıkların olduğu aşikârdır. "Devlette billurlaşmış olan bekaya ve iktidar yapısına ilişkin korkular, dindar Müslümanlar karşısında laikliğin, gayrimüslimler karşısında ise Müslümanlığın bir ölçüt olarak alınmasıyla sonuçlanmıştır" (Mahçupyan, 2004).

Osmanlı'dan itibaren İttihatçıların azınlıkları Türkleştirme çabaları olduğunu görmekteyiz. Bunu hem eğitim müesseseleri hem de Türk ocakları vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu faaliyetlerdeki amaç belli bir şablona sokulmuş, sisteme ve rejime sadık vatandaşlar oluşturmaktır. Bu şablonun aslında iki önemli unsuru olduğunu söylemek mümkündür: milliyetçilik ve laiklik. Milliyetçilik algılamasında ırka dayalı bir ulus fikrinden ziyade (yer yer ırkçı söylem ve yaklaşımlara rağmen), Türkiye'nin müslüman vatandaşlarını kapsayan bir millet inşa etme çabasıydı. Bu yaklaşım etnik ve kültürel farklılıkları yadsıyan bir nitelik taşımaktadır. İşte tam bu noktada paradoksal bir yaklaşımın olduğunu söylemek mümkündür. Müslümanlığın vatandaş kimliğini belirlemede önemli unsur olması, İslam'a ait bir kısım taleplerin rahatlıkla karşılanacağı anlamında gelmemektedir. Burada ise laiklik ilkesi devreye girip, bu tür talepleri sınırlamaktadır. Müslümanlıkla genişletilmeye çalışılan Türk milliyetçiliği tanımı ile farklı etnik gelen müslüman grupların sadakati sağlanmaya çalışılmakta, laiklik ile de bu şekildeki milliyetçiliğin sınırları belirlenmektedir.

Bu tanımlamaların tam olarak dışında kalanlar ise gayrimüslim azınlıklardır. Cumhuriyet tarihinde gayrimüslim vatandaşların Mardin dahil Anadolu'nun farklı kentlerinden ya Avrupa'ya ya da İstanbul gibi kozmopolit kentlere göç etmesi, Anadolu'nun bir şekilde giderek homojenleştiğinin kanıtıdır. Her ne kadar da gayrimüslim azınlıklar Cumhuriyetin ilanı ve Lozan Antlaşması ile yeni bir yasal statü kazanmış olsalar bile, bu yeni statü onları asırlarca yaşadıkları topraklarda tutmayı sağlayamamıştır (Cengiz, 2004; Şimşek, 2003). Gayrimüslim azınlıklar'ın Lozan ile bir koruma altına alınmalarına rağmen, Osmanlı döneminde yaşamadıkları bir kısım mülkiyet sorunlarını Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşamaya başladıklarını görmekteyiz. Bunun en çarpıcı örnekleri ise Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 olaylarıdır. Bu olaylar gayrimüslim azınlıkların kolektif hafızasında farklı bir yer tutmakta ve devlete karşı bir güvensizliği ifade etmektedir (Akar, 1992).

Bu anlamda özellikle tek parti döneminde, başbakan Şükrü Saraçoğlu zamanında 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi azınlıklara ekonomik olarak büyük bir darbe vurmuş ve sermayenin el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır.

Örneğin Varlık Vergisi kanunu çıktıktan sonra, 15 gün içerisinde gayrimüslimlerin gayrimenkul satışları inanılmaz bir derecede artmıştır. Toplam gayrimenkul satışları içerisinde Yahudiler'in %39, Ermeniler'in %29, Rumlar'ın %12, Yabancılar'ın %5 pay tuttıkları görülmektedir. Buna karşılık alınan gayrimenkullerin %67'si Müslüman Türkler, %15'i Kamu İktisadi Teşekkülleri, Milli Sigorta şirketleri, Milli Bankalar ve İstanbul Belediyesi, %14'ü ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum gayrimüslimler arasında Cumhuriyet Halkı Partisi'ne (CHP) karşı ciddi bir tepkinin oluşmasına sebep olmuş ve 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde gayrimüslimlerin neredeyse hepsi Demokrat Parti'ye (DP) oy vermiştir (Akar, 2005).

Azınlıkların mülkiyet güvencesi konusunda yaşadığı diğer önemli bir dönüm noktası ise 6-7 Eylül, 1955 olaylarıdır. Bu olaylarda resmi verilere göre 4214 ev, 1004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog ve 26 okul olmak üzere 5318 tesis saldırıya uğramıştır. Alman konsolosluğu ise ortaya çıkan zayıfla ilgili daha yüksek rakamlar vermektedir. Bu olaylarda güvenlik güçlerinin gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını korumada pasif bir tutum sergilemesi ayrıca tartışma konusu olmuştur (Güven, 2005).

Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 olaylarının sebepleri ve sonuçları hakkında elbette farklı açıklamalar ve yorumlar vardır. Ancak bu olayların en önemli sonuçlarından biri gayrimüslimlerin ciddi maddi kayıplar verdiği ve mülkiyet güvencesinde önemli bir erozyon yaşadıklarıdır. Mal ve mülkiyete zarar verilerek, gayrimüslimlerin ülkeyi terketmeye zorlandıkları da söylenebilir. Maddi temelin budanmasıyla, gayrimüslim azınlıkların birer 'cemaat' olarak varlıklarını sürdürmelerinin büyük ölçüde engellendiği de bir gerçektir. Bu konuda gayrimüslim azınlıkların dışarıdan desteklenmesi ve onların da bu destekleri yeri geldiğinde kullanması toplumda gayrimüslimlere karşı bir güvensizliğin oluşmasına sebep olmuştur. Gayrimüslimlerin haksızlığa maruz kaldıkları dönemlerde, toplumun müslüman kesiminden destek bulamayışları biraz da azınlıkların bu dış bağlantılarında aranabilir (Güler, 2000).

Türkiye'nin iç siyasal yapısı ve olayları azınlıkları yakından ilgilendirmektedir. Örneğin son yıllarda Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör olaylarıyla özellikle 1990'lı yıllarda yaklaşık 8000 kadar Keldani, Mardin ve Diyarbakır gibi kentlerden Batı Avrupa'ya göç etmişlerdir. Halen Mardin'de yoğunlukta yaşamakta olan Süryanilerin Cumhuriyet döneminde teknik ve maddi olanaksızlıklardan dolayı okullarını kapattıkları görülmektedir. Süryanilerin Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 olaylarından ne ölçüde etkilendikleri hakkında çok bir malumatımız yoktur. Ancak dış göçlerin artması ile Süryani okullarının daha büyük maddi zorluklar çektikleri ve faaliyet gösteremekte zorlandıkları önemli bir gerçektir (Şimşek, 2003).

Anlatılmak istenen sadece gayrimüslim azınlıkların Türkiye'de yaşadıkları sorunlar değildir. Aksine azınlıklar konusunun çok önemli bir modern, toplumsal ve siyasal sorun olduğu ve Türkiye dahil bir çok ulus devletin bu konuda önemli çıkmazlar yaşadığıdır. Gayrimüslim azınlıkların

Türkiye’de yaşadıkları sorunların benzerlerini dünyanın farklı bölgelerindeki ulus-devletlerin azınlıklarında yaşamaktadır. Benzer bir durumla Batı Trakya’daki Türkler’inde karşılaştığını söylemek mümkündür. Yunan devletinin kısıtlayıcı ve dışlayıcı politikaları Türk azınlığı sosyal ve siyasal anlamda dezavantajlı bir konuma sokmuştur (Milas, 2006).

Aslında sözün özü şu: bugün Ulus-Devlet kavramı kendini savunmakta ve dışlayıcı bir nitelik kazanmaktadır. Fransa’da yükselen “ya sev ya terket”. “Fransa Fransızlarıdır” sloganları bu dışlayıcı politikaları ve sonuçları açısından çok manidardır. Geçmişte Fransızım diyenler, şimdi Fransızları sevmiyorum demektedir. Fransız politikaları azınlıkları gettolaştıran, onları yabancılaştıran bir hüviyet kazanmaktadır. Buna en ilginç örneklerden birisi ise Fransa’ya göç eden ve Fransa’da yaşayan Türk göçmenlerin nitelikleridir. Her yıl yaklaşık olarak 8-10 bin göçmenin Türkiye’den Fransa’ya gittiği tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık 7-8 bini evlenme sonucu gerçekleşen göçlerdir (Akgönül, 2006). Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, Fransa’daki Türk göçmenler ne kendi aralarında, ne de Fransızlarla evlenmektedirler. Buna sürekli birinci kuşak stratejisi demek de mümkün. İthal gelin ve damatlarla sürekli olarak birinci kuşağın devamı sağlanmış oluyor. Bu durum göçmenleri ya da azınlıkları gettolaştırmakta ve toplumsal entegrasyonu sekteye uğratmaktadır. Hoşgörüsü ve liberalizmi ile meşhur Hollanda gibi bir ülkede bile 50 Müslüman camisi 11 Eylül sonrası saldırıya uğramıştır. Bugün Hollanda’da yaşayan ikinci kuşak Türklerden Türkiye’ye geri dönenler var ve bu durum Hollanda’nın azınlıkları entegre etmede yaşadığı başarısızlığı göstermektedir.

Ulus-devlet sistematığı içerisinde dar bir biçimde tanımlanan ulus kavramının farklı etnik, dini ve kültürel grubu kucaklamada eksik kaldığını görmekteyiz (Giddens, 1985). Belli bir şablonda olması ve devletine mutlak sadakat göstermesi beklenen yurttaşların bunu tam olarak benimsediğini söylemek mümkün değildir (Appadurai, 1998). Bir çok ulus-devlet farklılıkları tehdit olarak algılamakta ve azınlıkları güvenlik konsepti içerisinde ele almaktadır. Ulus devlet demokratik devlete dönüşmedikçe bu sorunların devam edeceği de açıktır.

Demokratik devlet

Toplum hiçbir zaman ideologların, devlet yöneticilerinin veya toplum mühendislerinin hamur gibi yoğurup biçim verdikleri bir varlık olmamıştır. Bunu deneyenler, hep acı ve hüsrana getirmişlerdir. “Ya muhabbetle bağlan, ya da terk et” hiçbir yerde başarılacak bir iş değildir. Bu anlamda sıkça tartışma konusu olan kamu alanı, aslında politik alandır ve herkesin ifadesine açık olmalıdır. Özgürlüğün olmadığı yerde, iki yüzlülük, yalancılık ve kurnazlık vardır. Bu gibi toplumlarda doğruları söyleyenler kahraman sayılır. Halbuki özgür bir toplumda doğruyu söylemek sıradan bir insanın yaptığı bir iştir (Selçuk, 2005).

Azınlık mutlu olduğu ölçüde devletine sadakat gösterir. Demokratik bir rejimde, devlet bir ideolojinin zorlayıcısı olamaz. Toplum tek tip insan

yetiştiren bir klinik değildir. Modern bir toplumda, tek tip insan ve tek tip kültür anlayışı kabul edilebilir bir olgu değildir. Paul Valery'nin ifadesi ile "özümsemek koşuluyla başkalarından yararlanmak kadar özgün hiçbir şey yoktur. Aslanı aslan yapan özümsemediği koyun etidir" (Selçuk, 2005). "Görüşlerinize katılmıyorum. Fakat onları ifade etme hakkınızı sonuna kadar savunayacağım" diyen Voltaire'e katılmamak mümkün mü? Çoğulculuk bir yönüyle herkesin güvencesidir. Sami Selçuk'un ifadesi ile "Çiçek demeti çoğalmalı, ama dağılmamalıdır". Bu demokratik ve özgür bir toplumun portresidir (Selçuk, 2005).

Bütün devletlerde işleyen bir sarkaç vardır. Bir yanda insan hakları öte yandan milli güvenlik meselesi. Azınlıklar bir milli güvenlik meselesi olarak algılandıkları sürece bir kısım sorunlar yaşanmaya devam edilecektir (Oran, 2005). Güvenlik konsepti içerisinde olaylar ele alındığında yapılan bir kısım haksızlıklar topluma meşru bir gereklilik olarak algılanmaktadır. Biz şu anda bir yönüyle ulus-devletten, demokratik devlete geçişin zorluklarını yaşamaktayız. Çok kültürlü toplumsal hafızanın yeniden oluşturulup, geliştirilmesi gerektiği, kaçınılmaz bir gerçektir (Tarhanlı ve Kaya, 2006).

Son birkaç yılda Avrupa Birliği'ne girmek için gösterilen resmi çabalar sonucunda çokkültürcülüğün bir söylem olarak sosyal ve siyasal anlamda ivme kazandığı söylenebilir. Postmodern literatürün geliştirilmesine katkıda bulunduğu farklılıklar söyleminin yaygınlık kazanması, Ayhan Kaya'ya (2004) göre "son yıllarda egemen olan etnik, dinsel, kültürel ve ulusal gerilimlerin belli ölçüde meşrulaşmasını beraberinde getirmiştir. Kaya (2004) "bireylerin biricikliğini merkezine alan ve insanlar arasındaki benzerlikleri vurgulayan yeni bir söyleme gereksinim duyduğumuzu" hatırlatmakta ve gerilimlere belli ölçüde engel olmanın yolu olarakta, benzerlikler üzerinden düşünerek kozmopolit bir dil üretmeyi önermektedir (A. Kaya, 2004). Belki bu çalışmada da dikkat çeken farklılıklar vurgusu gerilimden ziyade empati kurmaya hedeflemektedir. Nazım Hikmet'in şu mısraları aslında çalışmanın perspektifini çok güzel özetlemektedir."Bir ağaç gibi tek ve hür, ve bir orman gibi kardeşçesine". Bu mısralar bir ideali yansıyor olabilir, ancak daha barışçıl ve farklılıkları hoşgören bir dünyaya ulaşmanın yolu da herhalde bu ideale yaklaşmakla mümkün olabilir.

Sonuç

Çokkültürlülük Mardin kent kimliği açısından oldukça önemlidir ve kent bu açıdan sembolik bir anlama sahiptir. Çokkültürlü özelliğini genel anlamda imparatorluk döneminde yaşatan Mardin, ulus-devlete geçişte bir kısım sorunlar yaşamıştır. Dolayısıyla, kentin tarihinde önemli bir yere sahip olan çokkültürlüğün günümüzde ne ölçüde var olduğu tartışma konusudur. Kentin farklı dinlere mensup grupları birlikte barındıran yapısı, dış göçlerle giderek değişmektedir. Yıllarca Türkiye dışına ve Türkiye'deki büyük metropollere göç eden gayri-müslüm Mardinliler arkalarında çokta kozmpolit olmayan bir kent bıraktıklarıdır. Dolayısıyla kültürel olarak Mardin önemli homojenleşme süreci yaşamaktadır. Ancak herşeye rağmen Mardin farklı

kültür ve gelenekleri bir arada yaşatma konusunda sembolik bir değer taşımaktadır. Bu durum medya tarafından da sıkça gündeme getirilmekte ve kentin örnek geçmişine methiyeler sıralanmaktadır. Bu anlamda Mardin'de tarih sadece farklılıklara beşiklik yapmamış, onları bağrında taşımış ve izlerini günümüze ulaştırmıştır. Bunu kentin kültürel peyzajında görmek mümkündür. Ancak sayıları giderek azalan gayrı-müslim Mardinliler, kentin çokkültürlü ve hoşgörülü geçmişini yaşatmada bir kısım sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Ulus-devlet sürecindeki aynılaştırma politikaları maalesef beraberinde bir kısım sorunlar getirmiştir. Bütün vatandaşları belli bir şablon içinde aynı ve eşit sayan ulus-devlet, farklılıkların ifadesinde ve yaşatılmasında önemli sorunlar doğurmaktadır. Dolayısıyla yaşadığımız asrın şartlarına bağlı olarak, demokratik tutum ve davranışları benimseyen bireyler ve farklılıkların ifadesini kolaylaştıran sistemin geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yolu da farklı kesimler arasında diyalogun geliştirilmesi ve hoşgörü kültürünün yaygınlaştırılmasıdır.

Kaynakça

- Akar, R. (1992). *Varlık vergisi kanunu: Tek parti rejiminde azınlık karşıtı politika örneği* (1. Baskı ed.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Akar, R. (2005). *Tek parti dönemi: Varlık vergisi'nin ekonomik, toplumsal ve siyasi boyutları*. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım, İstanbul.
- Akgönül, S. (2006, 27-28 April 2006). *The Turks in France: Which europe for the franco-turks?* Paper presented at the Euro-Turks and the Integration of Turkey in the European Union, İstanbul.
- Aktar, A. (2000). *Varlık vergisi ve "Türkleştirme" politikaları* (1. baskı ed.). Çağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Appadurai, A. (1998). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Cengiz, O. (2004). Türkiye'nin dini azınlıkları. Retrieved 20 Haziran, 2006, from http://www.tesev.org.tr/etkinlik/okemal_cengiz_sunum.php
- Giddens, A. (1985). *The nation-state and violence*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Güler, A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete azınlıklar*. Ankara: Tamga Yayıncılık.
- Gündem, M. (2005, 2 Mart). İmparatorluğun öteki çocukları: Gayrimüslim vatan şehitleri. *Milliyet*.
- Güven, D. (2005). *Bugün malınıza, yarın canınıza: Etnik ve ekonomik homjenleştirme, 6-7 Eylül 1955 olayları*. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım, İstanbul.
- Hanioğlu, M. S. (1995). *The young turks in opposition*. New York: Oxford University Press.
- İnalçık, H. (1993). *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on economy and society*. Bloomington: Indiana University Turkish Studies.
- Johnston, R. J., Gregory, D., & Smith, D. M. (1994). *The dictionary of human geography* (3rd ed.). Oxford, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell Reference.
- Kafadar, C. (1995). *Between two worlds: The construction of the ottoman state*. Berkeley: University of California Press.
- Karpat, K. H. (1973). *Social change and politics in Turkey. A structural-historical analysis*. Leiden: Brill.
- Karpat, K. H., & Taner, S. (2004). *Osmanlı geçmişi ve bugünün Türkiye'si* (1. baskı ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Kaya, A. (2004). İnsan haklarında gri alanlar. Retrieved 27 Haziran, 2006, from http://www.tesev.org.tr/etkinlik/cemaat_ayhan_kaya_degerlendirme.php
- Kaya, I. (2005). Identity and space: The case of Turkish Americans. *Geographical Review*, 95(3), 425-440.
- Kucukcan, T., & Gungor, V. (2006). *Euroturks and Turkey-EU relations: The dutch case*. Amsterdam: Turkevi Research Centre.
- Kuru, A., & Yükleyen, A. (2006). *Avrupa'da İslam, laiklik ve demokrasi*. İstanbul: TESEV.
- Mahçupyan, E. (1999). *Yönetemeyen cumhuriyet* (1. Basım ed.). İstanbul: Patika.
- Mahçupyan, E. (2004). Türkiye'de gayrimüslim cemaatlerin sorunları ve vatandaş olamama durumu üzerine. Retrieved 26 Haziran, 2006, from http://www.tesev.org.tr/etkinlik/demokratiklesme_cemaatler.php
- Milas, H. (2006). *Vatandaşlık ve 'öteki': Mülkiyet sorununun eşitlik açısından değerlendirilmesi*. Paper presented at the Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım, İstanbul.
- Oran, B. (2005). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mülkiyet politikaları ve gayrimüslimler*. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım, İstanbul.
- Ortaylı, I. (1994). *Studies on Ottoman transformation*. İstanbul: Isis Press.
- Ortaylı, I., & Akyol, T. (2002). *Osmanlı mirasından cumhuriyet türkiye'sine İlber ortaylı ile konuşmalar* (1. Baskı ed.). Harbiye, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Selçuk, S. (2005). *Açılış konuşması*. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım, İstanbul.
- Sonyel, S. R. (1993). *Minorities and the destruction of the ottoman empire*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Şimşek, M. (2003). *Süryaniler ve Diyarbakır*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.
- Tarhanlı, T., & Kaya, A. (2006). *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık tartışmaları: Ab sürecinde yurttaşlık tartışmaları*. İstanbul: TESEV.
- Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları.